

u moderne standarde znanstvenosti. Svaki je takav pokušaj, ponovno naglašava autor, dokidanje svih onih plodova vlastitoga mišljenja koje su Heidegger, Jaspers i Arendt istaknuli kao važne i za pojedinca i za društvo. Ograničavanje filozofije stoga je ujedno i ograničavanje čovjekove mogućnosti da zaista bude čovjekom. Onaj kritički zadatak filozofije ne tiče se samo teoretskoga, radi unaprjeđenja čovjekova znanja, nego se tiče i praktičnoga, kako bi se unaprijedili ljudski odnosi. Ta je *misija* filozofije počela još sa Sokratom, a ona ni danas ne gubi na svojoj važnosti, što pokazuje i ova monografija. **Mislav Uzunić**

Darko TOMAŠEVIĆ

Život, ljudi i običaji u Bibliji

– Katolički bogoslovni fakultet
Sveučilišta u Sarajevu – Glas Koncila,
Zagreb, 2019., 250 str.

U nizu *Radovi* pod brojem 29 (Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, kao izdavač, i Glas Koncila, Zagreb, kao suizdavač) objavljena je knjiga profesora sarajevskoga Katoličkoga bogoslovnoga fakulteta Darka Tomaševića pod naslovom *Život, ljudi i običaji u Bibliji*.

Knjiga ima ukupno 249 stranica teksta, od toga *sadržaj* (str. 5-6.), *uvod* (str. 7-8.) *tekst knjige* (str. 11-236.), *bibliografija* (str. 237-247.), *mrežne stranice* (str. 247-249.). Bibliografija sadrži stotinu šesnaest (116) autora s ukupno stotinu šezdeset dva (162) naslova, se-

damdeset (70) mrežnih stranica, od toga ukupno četrdeset osam (48) mrežnih stranica *Wikipedije*. Već na početku knjige, u *uvodu* (str. 7.), autor donosi svoje nakane i ciljeve: »Želim svima da, upoznavajući Bibliju, njezine ljude, život i običaje, raste njihova ljubav prema objavljenoj Božjoj Riječi.« Podijeljena je u osam (8) poglavlja i na koncu donosi zaključak. Prvo poglavlje najopsežnije je (str. 11-62.) i donosi cijeli niz tema: *Mjesto stanovanja biblijskih ljudi, Obitelj, Žene, Djeca, Brak u Starom i Novom zavjetu, Rođenje djece, Djetinjstvo i mladost, Školovanje djece*. Kao polunomadski narod, Izraelci su najprije živjeli u šatorima, jer su se selili od mjesta do mjesta tražeći ispašu za svoju stoku, a tek kasnije u kućama, koje su bile izgrađene od kamena, drveta, blata i trske, kasnije od pečene cigle. Autor navodi relevantne biblijske tekstove koji potkrjepljuju njegove tvrdnje. Što se tiče obitelji, autor govori o endogamiji (praksa sklapanja brakova s pripadnicima vlastitoga naroda), a u okviru toga često otac ili majka biraju bračnoga druga za svoju djecu; specifičnost je braka da Izraelci poznaju tzv. leviratski/djeverski brak. Brat je dužan s udovicom svoga pokojnoga brata podignuti mu potomstvo. Rastava braka nije uobičajena, a treba reći da, ako do toga dođe, muž otpušta ženu, a ne obratno. Tekstovi govore da uglavnom majka daje imena djeci. Djeca su blagoslov i ne moći imati djece tragedija je koja graniči s Božjim prokletstvom. Djeca su odgajana tako da nauče obavljati kućne

poslove (pogotovo ženska djeca), ali isto tako su očevi odgajali sinove u vještini lova odnosno ratovanja. Preferencijalni oblik braka jest monogamija, a iznimno, slučaj je to prije svega u kraljeva, običaj je da isto tako prakticiraju i poligamiju (riječ je o »diplomatskim« brakovima). Novozavjetno spominjanje braka, koje autor navodi, dosta je skromno i *novum* je da Isus sam naglašava nerazrješivost braka, što je velika razlika u odnosu na Stari zavjet. U drugom poglavlju autor govori o hrani biblijskoga čovjeka (str. 64-78.). U povijesti imamo najprije lovce koji se prehranjuju onim što ulove, a kada je Izrael prešao na sjedilačku kulturu, kada je počeo obrađivati zemlju, onda se hrane i divljim plodovima, ali i plodovima zemlje. Hrana se pripremala kuhanjem i pečenjem, a glavna je hrana bila kruh i (pečene, odnosno pržene) žitarice. Povremeno se konzumiralo i meso, ali je to bilo pridržano za bogatije, više slojeve društva. Za pripremu su se koristili maslinovim uljem. Prigodno se pripremalo (voćne) kolače, jer je voća bilo dovoljno, a moglo ga se sušiti i duže vremena čuvati za upotrebu. U kriznim situacijama koristili su se svime, do čega su došli, kako bi izbjegli smrt od gladi. Mentalitet Izraelca, kako ga Biblija opisuje, uključuje gostoljubivost, kasnije je to kodificirano da su naime dužni biti gostoljubivi jer su kao narod i sami boravili u Egiptu kao stranci/gosti. Taj je mentalitet prenesen i na praksu u Novom zavjetu. U trećem poglavlju (str. 80-89.) autor govori o zdravlju i

bolesti, odnosno osobnoj higijeni. Medicina je u Izraelaca bila na nižoj razini nego kod okolnih naroda. Bolovali su od različitih bolesti (artritis, tuberkuloza, trovanje krvi, maligne bolesti), kao i okolni narodi, što pokazuju arheološki nalazi, a bilo je i epidemija (usp. Izl 9, 3-7; 2 Kr 19, 35). Autor naglašava da su »liječničku praksu« kod Izraelaca zapravo obavljali svećenici i proroci, koji su sa svoje strane »obrede liječenja« povezivali više s Božjom moći nego s ljudskom praksom (str. 81.). Glede osobne higijene važno je naglasiti da je ona u Bibliji više povezana s obrednim propisima nego sa zdravljem. Za osobnu higijenu koristili su se sapunom (a pravio se od lužine i pepela), a kako nam pripovijest o Milosrdnom Samarijancu govori, važni su bili vino za dezinfekciju i ulje za iscjeljivanje rana. Autor naglašava kako biblijski ljudi nisu bolest povezivali s manjkavom higijenom, lošom vodom ili hranom, zarazama, nego iza svega stoji Bog koji šalje bolest kao kaznu (str. 84.). U Novom zavjetu imamo određeni razvoj što se tiče percepcije. Tako se »kao jedan od uvjeta ozdravljenja vrlo često spominje vjera« (str. 89.), što se poprilično razlikuje od starozavjetnoga shvaćanja i tradicije. Četvrto poglavlje (str. 90-115.) govori o geografiji Svete zemlje. Počevši od geografskih datosti, prikaza Svete zemlje, koja ima četiri cjeline: Jordanska udolina, Galileja, Samarija i Judeja. Autor analizira svaki od navedenih dijelova, navodi specifičnosti, uključujući geološku depresiju koja ide sve do današ-

nje Afrike te Mrtvo more koje je posebni fenomen. U nastavku autor govori o poljoprivredi u Svetoj zemlji te u tom kontekstu o klimi o kojoj mnogo toga ovisi. Kao dio toga poglavlja govori se o *Mineralima, metalima i dragom kamenju*, čija nalazišta imamo na području Svete zemlje. Peto poglavlje (str. 116-139.) obrađuje biblijsku zoologiju, životinjski svijet zastupljen na navedenom teritoriju, odnosno u okolici. Sveto pismo spominje stotinjak životinja (str. 117.), što nije potpuna lista životinja koje tamo žive. Posebni problem predstavlja činjenica da je u određenim slučajevima teško identificirati pojedine vrste, pa su ih tako i nama poznati prijevodi svetopisamskih tekstova preveli različitim terminima. Autor navodi primjere prijevoda kako ih ima *Zagrebačka Biblija, Franjevačka Biblija* te *Šarićeva Biblija*, a u nekim slučajevima navodi i prijevod *Daničić-Karadžić* (str. 118.) za određene izraze čije nam izvorno značenje nažalost nije više poznato. Od životinja autor govori o ovcama, kozama, konjima, magarcima i devama. Osim toga govori se i o divljim životinjama koje spominju ili opisuju biblijski tekstovi (divlje svinje, veprovi, jazavci, jeleni, srne, gazele, košute, šakali/čagljevi, lavovi, vukovi) (str. 130-134.). Autor dalje govori o pticama, a može ih se naći oko 150 različitih vrsta. K tomu dolaze ptice selice u vrijeme migracije ptica, tako da se broj ptičjih vrsta koje se mogu naći u Svetoj zemlji tijekom godine penje na 380. Sveto pismo upotrebljava oko 60 riječi koje se

odnose na ptice ili određene vrste ptica na više od 200 mjesta (str. 136.). Autor govori o čistim i nečistim životinjama, čistim i nečistim pticama, pri čemu je važno naglasiti židovske propise o bogoslužnoj praksi Izraelaca. Od ptica najčešće se spominju: čaplja, noj, pjetao, gnjurac (kormoran), ždral, sokol, guska, patka, kobac, labud, jastreb, ćuk, jarebica, pelikan, vrabac, roda i grlica. Unutar toga poglavlja govori se i o ribama, o kojima nema baš mnogo podataka (str. 141.). I među ribama ima *čistih* (npr. šaran) i *nečistih* (npr. som). Autor onda govori o kukcima i gmazovima. Od gmazova se najčešće spominju zmije (str. 146.), a u Izraelu se može naći preko 70 vrsta zmija. Nadalje se govori o kukcima, mravima, pčelama, stršljenima, skakavcima, a spominje se i cvrčak (str. 148-149.). Isto tako Biblija spominje moljce, paukove i crve (str. 150.). Šesto poglavlje obrađuje biblijsku botaniku (str. 152-192.). Predstavljene su žitarice, povrće, začinsko bilje, voće, drveće te sitno grmlje i raslinje. Biblija spominje oko 130 različitih biljnih vrsta (str. 153.). Autor sam naglašava kako nije uvijek moguće identificirati o kojoj je točno biljnoj vrsti riječ. Što se tiče žitarica, spominje se ječam, proso, raž, pšenica, bob i slanutak. Korištene su za prehranu, ali i kao materijal za žrtvu. Što se tiče povrća, Biblija spominje krastavce, tikve, luk, poriluk, leću. Dio toga upoznao je Izrael u Egiptu u vrijeme boravka Jakovljevih sinova i njihovih obitelji u toj zemlji. U nastavku autor govori o začinskom bilju, kojim su

se koristili, pa i u biblijsko vrijeme, u pripremanju hrane. Biblija spominje aloju, balzam, bdelij, kamforovac, cimet, ljiljan, ricinus, korijandar, kumin i pelin (str. 161-162). Osim toga autor navodi i tamjan, češnjak i izop te metvicu i gorušicu, nadalje smirnu, mirtu, rutvicu, šafran i nard. Autor naglašava i poteškoću kod prijevoda jer pojedinačne slučajeve hebrejskih riječi i pojmova danas ne možemo dostatno odgonetnuti, pa onda moderni prevoditelji uzimaju kontekst i tako tumače/prevode pojedini pojam. Od ostalih biljaka autor spominje mandragoru, endiviju iz porodice cikorija te kukolj (str. 170.). U tom istom poglavlju autor govori o voću u Bibliji te navodi badem, jabuku, dunju, smokvu, grožđe, rogač, dud, sikomoru, orah i nar. Osvrće se na »uvriježeno mišljenje« kako je jabuka bila ono voće koje je bilo u raju zemaljskom i iznosi mišljenje da ona »E vina« jabuka zapravo nije bila jabuka jer u to vrijeme u tom kraju još nije bilo jabuka, nego bi to zapravo mogla biti marelica (str. 174.), kako se može prevesti hebrejski izraz *tapûah*. Treba spomenuti i maslinu, kojom su se koristili za hranu, posebno njezinim uljem, a i drvom masline koristili su se u gradnjama. Maslinovim uljem isto tako koristili su se i u liturgijske svrhe (str. 179.). Autor dalje govori o drveću u Bibliji te navodi sandalovinu, šimšir (ili prema nekim prijevodima »brijestu«), glogu te o ponosnom cedru, koji predstavlja najvrjednije drvo koje Biblija opisuje (str. 183.). Biblija spominje drva platana, čempres (možda

alepski bor?) te ebanovinu. Osim toga Biblija spominje drvo gofer (značenje nejasno – smolasto drvo?) te hrast i akaciju (bagrem). Isto tako spominju se vrba, topola i drvo tamaris (str. 188.). Na koncu toga poglavlja autor govori o *sitnom grmlju i raslinju*. Riječ je o trski, smreki i ruži, a u tom dijelu govori se i o lanu i pamuku, kao sirovini od koje su izrađivani odjevni i liturgijski artikli. Sedmo poglavlje govori o alatima i priboru (str. 194-214.) kojim su se koristili biblijski ljudi. Autor ovdje nabroja kremenene noževe, strugalice i motike, svako spominje čekić i sjekiru, a od sitnoga alata spominje se britva i ogledalo, kojima su se služili brijači. U graditeljstvu se služilo metrom za mjerenje duljine, a u nastavku autor govori o mjernim jedinicama (lakat, stadij i milja). Od sitnoga alata autor nabroja još: dljeto, šilo i čavle, od opreme za stočare navodi jarmove, plug i ralo. Spominje i ostan (štap za volove), zatim drljaču/branu te motiku i srp (str. 206-207.) Govoreći o vršenju žita, autor spominje vijaču (str. 208.), a isto tako sito, oštrilo i mlinski kamen (žrvanj) (str. 209.). Biblijski se čovjek koristio i nožem, igla se, istina, ne spominje izravno u Starom, ali se spominje u Novom zavjetu (str. 211.). Isto tako nalazimo i britvu (str. 212.), a u kovačkom poslu upotrebljavao se nakovanj (str. 213.). U tom kontekstu autor spominje i peć, koja je s jedne strane metafora, a nalazimo ju i u praktičnoj upotrebi. U osmom poglavlju (str. 216-226.) autor govori o biblijskim ljudima i trgovini. Izrael se nalazi na poziciji važnih

tranzitnih putova koji su bili jako važni za trgovinu. Važno je to prije svega za trgovinu sjevernih zemalja s Egiptom, koja se odvijala preko izraelskoga teritorija. U Tiru i Sidonu bile su morske luke, Biblija govori i o lađama iz Taršiša na zapadu te o trgovačkim lađama u Akabskom zaljevu. Trgovalo se žitom, uljem, balzamom, vinom i vunom, draguljima i zlatom, ali i konjima, koje su trgovci prodavali u Egipat (str. 221.). Kao sredstvom plaćanja koristilo se zlatom, srebrom i bakrom. Isto tako trgovalo se željezom i bjelokosti, staklom i lanom (str. 224-225.). Arheologija ne može potvrditi »veliku i rasprostranjenu trgovačku aktivnost biblijskih ljudi« jer se trgovinom bavila društvena elita (str. 226.). Biblijski je čovjek većinu proizvoda upotrebljavao za sebe. U zaključku autor sintetizira rezultate svoga rada i samokritički govori da je u ovoj knjizi riječ o »enciklopedijskoj obradi tema, o generalnom prikazu«, a ne o studijskoj analizi (str. 227.). Kratko rezimira pojedina poglavlja, odnosno sadržaje pojedinih poglavlja. »Predstavljen je samo dio *neiscrpnog* blaga Biblije i biblijskih ljudi (...).« (str. 236.) Tako bi ova studija bila »početni orijentir za još iscrpnije istraživanje« (str. 236.).

Autor navodi opširnu literaturu kojom se koristio, prije svega iz anglosaksonskoga govornoga područja, ali i druge korisne autore. Treba čestitati na marljivosti i uloženom trudu te novom doprinosu za potencijalno širenje horizonta svih ljubitelja Biblije. Jedina je

kritička napomena da je, čini mi se, malo previše korištena *Wikipedija* (ukupno četrdeset osam /48/ navoda), koja zasigurno donosi mnoge i važne podatke, ali baš nisam siguran da je uvijek najkompetentniji autor i izvor za citiranje. Jako dobro došao bi indeks/stvarni sadržaj. Relativno mali broj *errata* može se ispraviti u, nadamo se, jednom idućem izdanju knjige. **Karlo Višaticki**

.....
Ivica ŽIŽIĆ

Marginalije. Zapisi o svećeništvu

– Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2020.,
192 str.

Pisati o svećeništvu nezahvalno je, ali to je u isto vrijeme i tema koja nudi mnoštvo perspektiva pisanja i promišljanja. Taj je pothvat osobito izazovan ako ga poduzima sam svećenik. Na nekoj razini svijesti i samosvijesti to zahtijeva, katkad i grubo, suočavanje sa samim sobom, s vlastitom svećeničkom ortodoksijom i ortopraksijom. Izazov pisanja o svećeništvu postaje pojačan pitanjem i mišlju što se još može reći o svećeništvu, a da o njemu na neki način već nisu rekli gotovo svi: od crkvenih dokumenata, papa i biskupa, biskupskih konferencija, samih svećenika, teologa, pa sve do žutih i drugih novina i časopisa. No jedna istina ostaje. Svaki je svećenik zapis o samome sebi. I to zapis koji ne zna kad će i kako završiti. Ta knjiga zapisa ostaje nekako uvijek nedovršeno dovršena. Među ostalim, to je razlog